

Hrvatski doživljaj rata - između liberalnog i nacional-patetičnog

Domjančić, Stjepan

Source / Izvornik: **Polemos : časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira, 2015, XVIII, 11 - 27**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:249:587918>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-11**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Croatian Defence Academy "Dr. Franjo Tuđman"](#)

HRVATSKI DOŽIVLJAJ RATA – IZMEĐU LIBERALNOG I NACIONAL-PATETIČNOG

Stjepan Domjančić *

UDK: 355.01(497.5)
355.1(497.5)
316:355(497.5)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 22. XII. 2015.

Prihvaćeno: 22. I. 2016.

SAŽETAK

Dok su 1990-ih teoretičari koji su razvijali koncepcije „društava bez rata” ili „postvojnih društava” na Zapadu predstavljali *mainstream*, hrvatska ratna stvarnost nije davala izglednih šansi tim koncepcijama na širem prostoru jugoistočne Europe. Međutim, dvadesetak godina poslije, usprkos radikalizaciji i militarizaciji javnog političkog govora i sve češćeg zazivanja aktivnijeg korištenja vojske u nevojne svrhe, u Hrvatskoj su ključni elementi koncepcije „postvojnog društva” prisutniji nego u mnogim državama „staroga” Zapada. S druge strane, u odnosu hrvatskoga društva prema ratu i vojsci prisutna je ambivalentnost koja dovodi u pitanje mogućnost primjene svih poznatih teorijskih pravaca. U Hrvatskoj su rat i vojska bili, a u velikoj mjeri i ostali, na margini interesa društvenih znanosti, a civilno-vojni odnosi u javnom prostoru, pa čak i znanstvenoj zajednici, tretirani su tek u kontekstu prigodničarskog i patetičnog lamentiranja o „odnosu prema Domovinskom ratu” ili „odnosu prema braniteljima”. Uz to, u Hrvatskoj vojna teorija doslovno ne postoji. Iako hrvatsko društvo pokazuje ispodprosječan interes za obrambene i sigurnosne teme, javni prostor je u velikoj mjeri militariziran, a iskustvo Domovinskog rata je najizdašnije izvoriste te militarizacije.

Ključne riječi: rat, vojska, društva bez rata, postmoderna vojska, liberalne teorije.

UVOD

U ovome radu ratu pristupam s nekoliko aspekata. Prvo, ratu pristupam preko analize ključnog aktera rata – vojske. Drugi aspekt odnosi se na civilno-vojne odnose, odnosno utjecaj rata na oblikovanje civilno-vojnih odnosa. Treći aspekt odnosi se

* Dr. sc. Stjepan Domjančić (stjepan.domjancic@gmail.com) uposlen je u Ministarstvu obrane Republike Hrvatske. Stavovi izneseni u radu osobni su stavovi autora i nemaju veze s institucijom u kojoj je uposlen. Rad je prezentiran na godišnjem simpoziju Hrvatskog filozofskog društva, pod slovom „Rat i mir”, održanom od 26. do 28. studenoga 2015. u Zagrebu.

na pokušaj identificiranja prevladavajućih silnica u hrvatskom društvu koje utječu na percepciju rata, odnosno odnos prema ratu. Ovakav pristup nije samo, a možda ni pretežno, rezultat želje da se fenomenu rata u hrvatskom kontekstu pristupi na sveobuhvatan način, već je rezultat uvjerenja da je, usprkos recentnom ratnom iskustvu, rat na margini interesa društvenih znanosti. Taj me bitan deficit usmjerio na to da fenomenu rata, odnosno njegove percepcije u hrvatskom društvu, pristupim iz različitih kutova čime možda neću pružiti zadovoljavajuće odgovore, ali vjerujem da ću barem otvoriti neka nova pitanja ili produbiti postojeća.

Rat je očito jedan od fenomena za koje se generalno može reći da količina napisanoga o njima nije u korelaciji s njihovim većim razumijevanjem, demistifikacijom ili bar manjom razinom ambivalentnosti. Ratovi su glavni sadržaj svih povijesnih udžbenika, ali rat je još daleko od toga da bude pojmovno jednoznačno definiran. Rat je daleko manje predmet teorijskih razmatranja nego puke deskripcije. Rat je predmet različitih znanstvenih disciplina, a pokušaji da se kompleksna priroda rata istraži u okviru neke posebne znanstvene discipline nisu široko prihvaćeni.

Međutim, uz taj opći problem svojevrstne „pojmovne razbarušenosti“, u Hrvatskoj je na djelu i dodatni paradoks: rat je izrazito prisutan u javnom dnevopolitičkom diskursu, a marginalno u znanstvenom. U okviru disciplina društvenih znanosti mnogo je više povijesnih radova nego filozofskih, socioloških ili politoloških.

BIJEG DRUŠTVENIH ZNANOSTI OD RATA

Govoreći o razlozima svojevrstnog zazora sociologije od istraživanja vojske i rata, posebice u Hrvatskoj, Nenad Fanuko je identificirao tri ključne sastavnice: teorijsko-metodološku, kulturno-ideološku i konkretnu povijesnu (Fanuko 1998: 8). Unutarnja logika svake znanosti, pa tako i sociologije, podrazumijeva jasan kategorijalni aparat i težnju uspostavi reda. U tom kontekstu, rat kao (naizgled) nestrukturirana i kaotična pojava ostao je posve izvan interesa sociološke matice. Rat je za sociologiju točka diskontinuiteta, točka u kojoj nešto završava i nešto drugo počinje. Sama ta točka prijeloma je predgrupe ili izvandruštvena i kao takva nespoznatljiva. Specifičan kulturno-ideološki značaj sociologije drugo je moguće objašnjenje za marginalni položaj rata i vojske u sociologiji. Naime, sociologija se tijekom 20. stoljeća, s obzirom na temeljne vrijednosne zasade, oblikovala kao pretežno liberalna disciplina. Zazor spram rata kao nehumane i necivilizirane pojave, a posebice spram vojske kao autoritarne i nedemokratske društvene institucije, proizašao je kao prirodna posljedica takvog vrijednosnog opredjeljenja. A treći temeljni razlog je konkretna povijesna i regionalna posebnost. U nekadašnjim socijalističkim zemljama vojska je imala izniman položaj u društvu. To vrijedi i za bivšu Jugoslaviju: Jugoslavenska narodna armija (JNA) je smatrana baštinikom narodnooslobodilačke borbe i jamcem bratstva i jedinstva. U sociološkom smislu, JNA je funkcionirala kao korporacija izuzeta iz pravila i odnosa koji su vrijedili za ostale društvene institucije. Poseban sustav školovanja, stambenog zbrinjavanja, proizvodnje oružja, zasebna organizacija

komunističke partije, sve to ukazivalo je na korporativni karakter JNA. Oskudni – sociološki zanimljivi – podaci u pravilu su bili nedostupni široj znanstvenoj javnosti. Svaka diskusija o potrebi i mogućnostima istraživanja iz područja vojnih pitanja sudarala se s paranoičnim upozoravanjem na opasnost od slabljenja obrambene moći zemlje i klasifikacijom vojne tajne (Fanuko 1998: 8).

Ne upuštajući se ovom prilikom u detaljniju analizu zazora pojedinih znanstvenih disciplina od istraživanja vojske i rata, odnosno nerazvijenosti znanstvenih disciplina koje bi to područje trebale istraživati, možemo se složiti kako je u Hrvatskoj ovaj posljednji, konkretno povijesni razlog nadživio doba socijalizma i u velikoj mjeri obilježio prvu dekadu hrvatske samostalnosti, a u izvjesnoj mjeri i drugu. Iako Žunec (1998), npr., smatra da je zbog neizgrađenosti kognitivnih i metodologijskih pretpostavki rat ostao predmetom drugih znanosti, posebice vojne teorije i politologije, u Hrvatskoj se takva ocjena ne može primijeniti. Rat i vojska su u Hrvatskoj bili, a u velikoj mjeri i ostali, područje marginalnog interesa društvenih znanstvenih disciplina, te su i civilno-vojni odnosi u javnom prostoru, pa čak i znanstvenoj zajednici, tretirani tek u kontekstu prigodničarskog i patetičnog lamentiranja o „odnosu prema Domovinskom ratu” ili „odnosu prema braniteljima”. Ni politologija, ni vojna teorija, niti neka treća znanstvena disciplina nisu prošle bolje od sociologije. Kao svojevrsni paradoks može se primijetiti da se u sociologiji i politologiji danas ipak mogu nazrijeti znaci oporavka, dok vojna teorija u Hrvatskoj doslovno ne postoji. Vojna teorija naprosto nije imala šanse niknuti u našim uvjetima: Hrvatska vojska je nastala u ratu, a njezin časnički kadar pretežno se sastojao od ljudi bez formalne vojne naobrazbe. K tome je 1990-ih politički i stranački odan „domoljubni vojnik” bio daleko ispred vojnog profesionalca. To, u svakom slučaju, nisu povoljni uvjeti za nastanak i razvoj vojne teorije. S druge strane, u drugoj dekadi samostalnosti hrvatske oružane snage su svedene na tehničko operativno tijelo za provedbu zahtjeva NATO administracije u procesu hrvatskog pristupanja. Hrvatska taj proces nije vidjela kao priliku za razvoj vlastite ekspertize, nego tek kao referiranje o ispunjenim zadacima (Domjančić 2015: 171).

Svojevrsan bijeg društvenih znanosti od tematiziranja Domovinskog rata dominantno je obilježen oportunizmom, autocenzurom i političkom korektnošću. Objektivn, hladan i provokativan znanstveni pristup doživljava se blasfemičnim. Pristupiti istraživanju Domovinskog rata „nemilosrdnom” znanstvenom metodologijom, kakvu na primjer možemo primijeniti kod Peloponeskog ili Falklandskog rata, u najmanju bi ruku značilo izložiti se salvi anonimnih uvreda i prijetnji putem internetskih portala. Za tematiziranje Domovinskog rata u društvenim znanostima kao nepisano pravilo uvriježilo se da se autor identificira kao osoba s „pozitivnim” odnosom prema Domovinskom ratu, poželjno (ali ne nužno) i kao branitelj i da gotovo taksativno navede set stavova koje neće znanstveno propitivati, nego će ih postaviti kao aksiome (npr. rat je bio pravedan, oslobodilački, Hrvatska je bila žrtva agresije, rat nije bio građanski niti je imao elemente građanskog rata itd.). Takvim pristupom polako se gube bitni elementi moguće distinkcije između znanstvenog i popularnog pristupa, između znanstvenog diskursa i javnog političkog *mainstream*

diskursa. Znanstvenici sve češće pričaju kao političari, a političare koji pokušaju pričati kao znanstvenici javno se osuđuje.¹

Je li Domovinski rat izuzetak u znanstvenom tematiziranju rata u Hrvatskoj? Nažalost nije jer je svaki rat u koji je Hrvatska (ili Hrvati) na bilo koji način bila involvirana bio tematiziran na sličan način. Notorna je činjenica da Drugi svjetski rat u javnom političkom govoru i dalje traje. Međutim, Drugi svjetski rat traje i u znanstvenom diskursu. I tu se očekuje jasno vrijednosno, ideološko opredjeljivanje. Ako pak ono izostaje, autor dobije barem etiketu „anacionalnog elementa“. Dakle, u Hrvatskoj se rat percipira i tematizira kao političko pitanje *par excellence*. Kao političko pitanje, rat i percepcija rata postali su temeljno mjerilo, temeljni kriterij zajednice. Ne samo da je rat pitanje opstanka zajednice, nego i promišljanje o ratu, znanstveno zahvaćanje rata, ulazi u istu kategoriju temeljnih političkih pitanja. U tom smislu se ni znanost ne može izuzeti iz područja političkoga, a kamoli društvene znanstvene discipline koje u sebi nose „opasnu“ klicu liberalne misli.

CARL SCHMITT MEĐU HRVATIMA

Ovakav doživljaj rata u Hrvatskoj možda je najbliži poimanju rata kod Carla Schmitta. U svim njegovim djelima dominira interes za državno pravo i pravne teorije i, prvenstveno, za percepciju političkoga. U okviru tog osnovnog interesa Schmitt razmatra i pitanje rata (Prijić 1990: 79). On, dakle, određenje rata veže uz pojam političkoga. Budući da pojam političkoga (i politike) prije svega pronalazi u državi, pojam rata veže uz državu. Prema Schmittu, političko razlikovanje je zapravo razlikovanje između prijatelja i neprijatelja. Ono daje ljudskim radnjama i motivima politički smisao (Schmitt 1943: 1). Kriterij političkoga u intenzitetu je grupiranja prijatelj – neprijatelj. Politički odnosi rezultat su postojanja egzistencijalnog ugrožavanja ljudi i zajednica u kojima žive pa su, dakle, određeni razlikovanjem prijatelj – neprijatelj. U Hrvatskoj se vrlo jasno uočava ta dihotomija, inzistiranje na odnosu prijatelj – neprijatelj, naš i njihov. „Naš“ je *domoljub, heroj, državotvorac, zaštitnik nacionalnih interesa* itd., a „njihov“ je *izdajnik, hrvatomrzac, Jugoslaven, onaj koji nikad nije želio hrvatsku državu* itd. Međutim, u Schmittovom poimanju, prijatelj – neprijatelj ne predstavljaju simbole. Neprijatelj nije pojedinac, nije takmičar, antagonist, neprijatelja se ne prosuđuje moralnim kategorijama, s njim nemamo emocionalan odnos. Neprijatelj predstavlja cjelinu koja se bori za svoju egzistenciju, koja teži ostvariti vlastitu sigurnost. Neprijateljstvo, dakle, nije suprotnost zasnovana na osobnom odnosu, nego je to politička suprotnost (Prijić 1990). U ovome hrvatski pristup ratu bitno odudara od Schmittovog. Dok on neprijatelja gleda isključivo kao političku suprotnost i taj odnos prema njemu lišava moralnih i emocionalnih elemenata, u Hrvatskoj su mo-

¹ U rujnu 2014. na tribini Documente u Vukovaru pomoćnik ministra branitelja Bojan Glavašević je rekao da među hrvatskim braniteljima, koji su pobijedili u ratu i imaju brojna prava, postoji niz oboljelih od PTSP-a i malignih bolesti, dok kod pripadnika srpskih postrojbi, koje su izgubile rat i nemaju sličnih prava, nema PTSP-a. Tom izjavom potaknuo je prosvjed dijela braniteljskih udruga koji traje više od godine dana.

ralni i emocionalni elementi bitan dio političkoga. Promatrajući s pozicije javnog političkog diskursa, iz dnevno-političke perspektive, razumljiva je i lako objašnjiva potreba korištenja visokoemocionalnih obrazaca i moralnih kategorija u procesu zadobivanja široke javne potpore. Međutim, u Hrvatskoj posezanje za tim kategorijama postoji i u znanstvenom diskursu. I od znanstvenika se očekuje da šmitovsko poimanje rata ogrne plaštem osobnog emocionalnog odnosa i moralnog opredjeljivanja. Za Schmitta rat nije negacija politike, rat je sama bit politike. Rat, doduše, nije cilj, svrha ili sadržaj politike, nego mogućnost politike, javni oblik politike. Rat nije problem, nego rješenje. Rat je rješenje koje je nužno u cilju opstanka države. Međutim, rat ima smisla samo zbog egzistencijalnih razloga, što znači da rat iz ekonomskih, moralnih, vjerskih razloga nema smisla. Rat je oružana borba između organiziranih političkih jedinica (Schmitt 1943: 9). Govoreći o tim „organiziranim političkim jedinicama“, Schmitt prvenstveno misli na državu, ali se pod taj pojam mogu podvesti i neki drugi entiteti, npr. klasa, narod i sl.

Schmitt prihvaća Clausewitzovo shvaćanje rata kao državne politike vođene drugim sredstvima, ali svoje stajalište i odnos prema Clausewitzu dodatno pojašnjava. Razlikuje rat od vojničke borbe, ratnika od vojnika. Vojnička borba, promatrana za sebe, nije nastavak politike drugim sredstvima jer vojnik, za razliku od ratnika, pokušava rat učiniti utakmicom, čime rat izlazi iz područja politike (Schmitt 1943: 11). Ne odlučuje vojnik tko je neprijatelj, nego političar (Prijić 1990: 81). Schmittovo razlikovanje ratnika i vojnika razlikovanje je između političara koji djeluje u sferi politike i vojnika koji je izvan područja politike i svodi rat na utakmicu, takmičenje. Vrhunac politike je prepoznati neprijatelja, a to se konkretizira u ratu. Onog trenutka kad vojnik počne odlučivati o tome tko je neprijatelj, rat izlazi iz sfere političkoga (shvaćenoga u Schmittovom smislu). Generalno gledajući, Domovinski rat je bio šmitovski u sferi političkoga dok je realno trajao, ali je odmah po završetku izašao iz te šmitšovske faze i nastavio se. U ratu je primat politike bio očit i izražen, a nakon završetka rata je vojnička borba (takmičenje, utakmica) počela dominirati političkom pozornicom. Ratnici su u miru postali vojnici. Političar koji je u ratu bio ratnik, državnik, u miru je postao vojnik. Dok je u ratu apsolutni prioritet bio na egzistencijalnim razlozima, u miru dolazi do transformacije pa nekadašnji ratnik postaje vojnik, a područje političkoga od egzistencijalnih pitanja puni se emocionalnim, ideološkim, moralnim sadržajima. Štoviše, bitan sadržaj nove pozicije je reinterpretacija ratnog razdoblja. Emocionalni, ideološki elementi postaju obveznim dijelom svakog razmatranja rata. Uza sve to, vojnici ulaze u područje politike ne samo transformacijom ratnika-državnika, već i fizički, samim činom demobilizacije mnogi vojnici postaju političari i uvode nešmitovsku ratnu retoriku u politiku².

² Pri tom nije važno samo to što su mnogi bivši vojnici postali članovi političkih stranaka, nego su i organizacije koje okupljaju bivše vojnike, sudionike rata (udruge branitelja iz Domovinskog rata) svoju misiju odredile bitno drugačije od ostalih nevladinih organizacija. Njihova je pretenzija izdići se iznad društva kao određena avangarda, oni ne djeluju kao skupina za pritisak na vlast senzibilizirajući javnost i tražeći njihovu podršku. Iz činjenice da su sudjelovali u ratu oni crpe legitimitet kojemu ne treba druga potvrda. Oni se ne organiziraju u političku stranku i ne izlaze na izbore jer o opravdanosti njihovih zahtjeva i ispravnosti njihovih stavova ne može se demokratski odlučivati. Iako se pozicija tih udruga

Budući da su rat i politika neraskidivo povezani, rat je nužan dok god postoji politika. S obzirom na to da je „organizirana politička jedinica” u prvom redu država, rat je neizbježan dok god postoji država. Primat države osiguran je kroz moć koju država koncentrira: država ima mogućnost voditi rat i time raspolagati životom ljudi.³

Rat nije društveni ideal, niti ga treba prosuđivati moralnim kriterijima. Nužnost rata, koja proizlazi iz Schmittove teorije politike, proizlazi iz shvaćanja čovjeka kao opasnog i problematičnog bića. Schmitt smatra da antropološki optimizam o čovjeku kao dobrom biću ne stoji na čvrstoj osnovi. Dakle, evidentno je da Schmitt odbacuje liberalne ideje, od liberalne teorije države, liberalnog pristupa sigurnosti do liberalizma u širem smislu. Problem s liberalnom teorijom države za Schmitta je u tome što liberalizam protežira pojedinca, a pojedinac nema neprijatelja u političkom smislu, nego isključivo u osobnom. Pojedinac se ne bori s neprijateljem ako to ne želi. Prisiljavanje na borbu za liberale znači neslobodu i nasilje (Schmitt 1943: 48). Liberalizam političkom pojmu rata u ekonomskom smislu suprotstavlja utakmicu, u duhovnom diskusiju, a državi suprotstavlja društvo (Prijić 1990: 85). Za Schmitta je društvo skup pojedinaca koje zajedno drže međusobni interesi. Država je pak jedinstvena politička jedinica koja posjeduje i koristi moć prinude u interesu osiguranja egzistencije naroda. Problem je u tome što pojedinci nisu sposobni imati neprijatelja kao političku kategoriju. Budući da liberalizam polazi od pojedinca i fokusira se ne na državu, nego na društvo, koje također nije politička kategorija, liberalizam je štetan. Toj liberalnoj „državi” (zapravo društvu) Schmitt suprotstavlja totalnu državu. U totalnoj državi društvo se stopilo s državom, a protiv neprijatelja je nužna potpuna mobilizacija i homogenizacija. Takvoj totalnoj državi odgovara i totalni rat. Rat je totalan u smislu sposobnosti za totalno neprijateljstvo. Totalan rat mobilizira sve snage društva: vojne, vjerske, filozofske, moralne, materijalne (Prijić 1990).

Dakle, možemo govoriti o svojevrsnom zazoru društvenih znanstvenih disciplina spram istraživanja rata zbog spomenutih razloga, ali, s druge strane, u Hrvatskoj se kao *mainstream* nametnula modificirana šmitovska percepcija rata. Ta percepcija sa Schmittom dijeli izraziti protoliberalizam, dihotomiju prijatelj – neprijatelj, ali istovremeno, za razliku od Schmitta, kao političke kategorije uvodi moralne, emocionalne i ideološke elemente. Schmittova pozicija jasno razgraničava područje vojnoga i političkoga, odnosno vojnika i državnika, dajući primat državniku koji jedini smije definirati i identificirati neprijatelja. U hrvatskoj modificiranoj varijanti Schmittove teorije dolazi do prožimanja vojnog i političkog, mijenjanja uloga vojnika i državnika, proširenja rata na razdoblje mira, što u kontekstu civilno-vojnih odnosa vodi militarizaciji politike i politizaciji vojske (varijanta penetracijskog modela civilno-vojnih odnosa).

vrlo često uspoređuje s udrugom koja je okupljala borce NOB-a, pretenzija ovih udruga je veća – preuzimanje pozicije koju je nekad imala Komunistička partija.

³ *Ius belli* znači dvostruku mogućnost: zahtijevati od pripadnika svog naroda spremnost na vlastitu smrt i spremnost da se ubijaju ljudi na neprijateljskoj strani (Schmitt 1943: 23).

POJAM RATA I VOJSKA

Gotovo svi pokušaji pojmovnog određenja rata neraskidivo su vezani uz pojam vojske kao ključnog aktera rata. U Hrvatskoj enciklopediji rat se definira kao nasilni, oružani sukob između dviju ili više država, saveza ili većih društvenih skupina od kojih je barem jedna strana vojnički organizirana. Uz to, pojam rata pozicioniran je u okvir vojnih znanosti za koje se kaže da su skup znanstvenih disciplina koje se bave istraživanjem, definiranjem i objašnjavanjem zakonitosti, načela, metoda te *oblika rata i oružane borbe* (istaknuo S. D.). Vojne znanosti u uskoj su vezi s drugim znanostima i njihovim dostignućima (politološkim, ekonomskim, tehničkim, medicinskim i dr.), u nekim segmentima vojne znanosti predstavljaju tek područja primjene tih znanosti, dok su u drugim segmentima izvorno znanstveno područje. U vojnim znanostima se u istraživanjima koriste prilagođene metode društvenih, tehničkih i medicinskih znanosti, ali i izvorne vojnoznanstvene metode istraživanja (stožerne ratne vježbe, vježbe rodovskih postrojbi), kao i druge suvremene metode istraživanja (eksperimentalna, komparativna, povijesna, statistička i dr.).

Hrvatska enciklopedija u okviru natuknice „vojne znanosti“ navodi da se rat opisivao i istraživao od najstarijih vremena, a znanost o ratu i oružanoj borbi počela se oblikovati od 18. stoljeća (doba šireg uvođenja vatrenog oružja, razvoja topništva, balistike i primijenjenog utvrđivanja) i, posebice, u 19. stoljeću (doba velikih nacionalnih armija, vođenja ratova na velikim prostranstvima, razvoja i uporabe napredne borbene tehnike) kada su se pod utjecajem radova vojnih teoretičara K. von Clausewita i A. H. Jominija znatno razrađivala pitanja vojne geografije, organizacije i mobilizacije vojske i vojnoga gospodarstva. Osobito važno za razvoj vojnih znanosti bilo je 20. stoljeće, kada su se u mnogim zemljama one konstituirale kao posebna područja znanstvenoga djelovanja, premda su i dalje postojale bitne razlike u vezi s nazivom (znanost ili vještina), predmetom istraživanja (rat, oružana borba ili oboje) i opsegom (samo ratna vještina ili i druge znanosti vezane uz rat i oružanu borbu). Uobičajena je podjela vojnih znanosti na opće, vojnotehničke, vojnodruštvene, vojnoekonomske i vojnomedicinske. Unutar svakoga od tih područja rat predstavlja bitan okvir. Primjerice, opće vojne znanosti (strategija, operativno umijeće, taktika, vojna povijest, vojna geografija, vojna topografija) najizravnije se bave svim bitnim pitanjima teorije i prakse ratne vještine. U vojnodruštvenim znanostima, između ostaloga, predmet istraživanja su rat i oružana borba, vojna organizacija, život, rad i međusobni odnosi, odgoj i obrazovanje, a posebice ponašanje u provedbi zadaća (odgovornost, strah, hrabrost, samoodricanje, međuljudski odnosi) itd. Sličan pristup određenju rata ima i Encyclopaedia Britannica.

Očito je da nas istraživanje bilo kojeg aspekta rata nužno dovodi do vojske (i obratno). I s teorijskog i s empirijskog gledišta vojska je jedna od najproturječnijih institucija modernih političkih i ustavnih sustava. Pitanja njezinog položaja i uloge bila su u očima demokratske teorije stalna provokacija još od najranijeg doba (Vankovska-Cvetkovska 1999). Iako je vojna moć nepopularna kod birača i inherentno ju je teško kontrolirati, čak ni vlade najdemokratskijih država nisu se usudile ukinuti ju

(Garnett 1991). Istovremeno su neutralne države također naoružane, iako su njihove ambicije ograničene u pogledu visoke politike utemeljene na vojnoj snazi i utjecaju.

Može se stoga kazati da je na sadašnjem stupnju civilizacijskog razvitka vojska neizbježna institucija ili „nužno zlo“ u svakom političkom sustavu. Vojsku se još uvijek shvaća kao atribut državnog suvereniteta i kao pretpostavku nacionalnog opstanka. Svaka znanstvena raščlamba ove institucije mora stoga imati u vidu činjenicu da je ambivalencija njena bitna značajka.

Ovom prilikom neću dublje ulaziti općenito u odnos vojske prema društvenoj zajednici i kompleksu pitanja o (ne)podudarnosti sustava vrijednosti vojske i društva. Orijentirat ću se na djelovanje vojske u sasvim određenom globalnom društvenom ambijentu koji je započeo završetkom hladnog rata, nastavio se jačanjem globalizacijskih mehanizama i obuhvatio različite varijante postmoderniteta. U tom ambijentu, hrvatski slučaj politološki i sociološki izuzetno je zanimljiv.

VOJSKA I DRUŠTVA BEZ RATA

Tipična je hladnoratovska procjena bila da totalni rat ograničava upotrebu rata kao političkog sredstva, napose u svjetlu mogućnosti izbijanja nuklearnog rata, jer su gubici koje trpe strane u sukobu tendencijski mnogo veći od bilo kakvih diplomatskih dobitaka koji bi se njime mogli postići (Giddens 1998). Za razliku od toga, razvoj tehnološki sofisticiranijih, preciznijih i diskriminatornijih oružja u posthladnoratovskom razdoblju iznova je legitimirao ratnu uporabu vojne moći kao političkog sredstva (makar tek kao sredstva globalne projekcije moći Zapada) s obzirom na manje izravne i neposredne posljedice za gubitak ljudskih života.

Više je teoretičara razvijalo koncepte „društava bez rata“ ili „postvojnog društva“. Štoviše, teoretičari koji su 1990-ih razvijali koncepte „društava bez rata“ ili „postvojnih društava“ predstavljali su *mainstream* na Zapadu. Na podlozi pretpostavke o nastupajućoj eri u kojoj rat, barem između supersila i glavnih europskih sila, više nije osnovni, još manje neizbježiv način rješavanja konflikata, Moskosi, npr., razvija koncept „društva bez rata“ (*warless society*) posebno razmatrajući posljedice socijetalnih promjena na strukturu i funkcije oružanih snaga. Moskosi govori o tome da se društva, u interakcijskom odnosu s promjenama formata oružanih snaga, transformiraju od „društava ratne spremnosti“ (npr. većina zemalja NATO-a i Varšavskog pakta od 1950-ih do 1960-ih), preko „društava ratnog odvraćanja“ (npr. SAD, Kanada, Velika Britanija, SSSR 1970-ih i 1980-ih) do „društava bez rata“, smjera u kojem idu zemlje zapadne Europe i Sjeverne Amerike u posthladnoratovskom razdoblju (Moskosi 1992: 5–6). U društvima bez rata izmijenjen je odnos vojnog i civilnog sektora (u odnosu na prethodne tipove društava) u nizu dimenzija: 1) novačenje u alternativnu vojno-civilnu službu postaje reprezentativno za mlađu populaciju oba spola (za razliku od isključivo vojno reprezentativnoga za mušku populaciju), 2) članska identifikacija pripadnika oružanih snaga postaje građanska (za razliku od prethodnih institucionalnih), 3) javnost postaje skeptična prema vojsci (za razliku od potpore, odnosno ravnodušnosti u ranijim razdobljima), 4) vojska je ravnodušna

prema razoružanju (za razliku od prijašnjih neprijateljskih i skeptičnih stavova vojnih profesionalaca) itd. (Smerić 2005: 520–522).

Oružane snage su u posthladnoratovskom razdoblju bile suočene sa zbunjujućim scenarijem – izazovom strukturalne organizacijske i operativne prilagodbe na novu konfiguraciju prijetnji nacionalnoj sigurnosti pri čemu spremnost za angažiranje u „novim misijama“ (uz očuvanje sposobnosti za provedbu „tradicionalnih“) treba biti ostvarena usprkos trendu opadanja vojne potrošnje i skeptičnijem stajalištu javnosti. Paradoksalan obrazac da oslanjanje društva na vojne institucije relativno slabi uz istodobno proširenje zadaća vojnih institucija, tretiran je kao marginalizacija oružanih snaga usprkos tome što sposobnosti oružanih snaga postaju sve relevantnije (Smerić 2005: 540). Na prvi pogled stvarno se stjecao dojam svojevrsnog razoružavanja oružanih snaga. Nije li uporno isticanje potrebe razvoja nevojnih sposobnosti oružanih snaga, izvršenje nevojnih zadaća i naglašavanje svih drugih, samo ne oružanih aspekata vojnog djelovanja, plediranje za razoružavanje oružanih snaga? Međutim, razoružavanje se događalo samo u javnom političkom govoru. Naime, političke deklaracije koje se odnose na obranu i sigurnost godinama su nudile sliku trenda odumiranja tradicionalne uloge oružanih snaga, a istovremeno je razvoj oružanih snaga išao u smjeru učvršćenja njihove tradicionalne pozicije. Dakle, ne razvijaju se nikakve spektakularne nevojne sposobnosti za suočavanje s modernim „sveobuhvatnim“ izazovima, nego se razvijaju „tradicionalne“ vojne sposobnosti u tehnološki sofisticiranijoj varijanti. Čak se i oslanjanje društva na vojne institucije nije smanjilo, prije je riječ o izvjesnoj nelagodi tih društava s kojom ih suočava liberalno-demokratska tradicija. Nezainteresiranost za vojsku i vojne zadaće samo je način bijega od te nelagode (Domjančić 2015: 151).

U „zlatnom dobu“ teorija postvojnih i nevojnih društava, 1990-ih, ratu se pristupalo zapravo vrlo tradicionalno. Mnogi teoretičari, od kojih smo neke naveli, kad govore o ratu misle na rat u tradicionalnom smislu, na rat između država, saveza, totalan ili regionalan. Međutim, sve te varijante ili pojavne oblike rata tretiraju kao tipske modele koji iščezavaju. Govoreći o aktualnim, recentnim ili mogućim sukobima vrlo rijetko koriste termin „rat“. Umjesto o ratu govori se o krizi, umjesto o vojnim operacijama govori se o operacijama odgovora na krize (*crisis response operations*), upravljanju krizama (*crisis management*) i sl. Bez obzira na razinu nasilja i druge elemente koji se općenito smatraju karakterističnima za rat (vidi enciklopedije) vrlo teško se nešto naziva ratom. Međutim, istovremeno se pojam rat koristi za situacije koje ne zadovoljavaju kriterije zbog kojih bismo ih mogli smatrati ratom, npr., govori se o ratu protiv terorizma, iako ne možemo jasno identificirati sukobljene strane, pa čak ni vrstu entiteta kojoj jedna od strana pripada.

Teorije postvojnih ili nevojnih društava i posthladnoratovska razmatranja o ratu dominantno proizlaze iz liberalne političke misli, odnosno liberalnog pristupa međunarodnim odnosima. Općenito možemo reći da je liberalni pristup optimističan u pogledu politike, ekonomije, političkih odnosa između različitih aktera i izgleda za postizanje svjetskog mira. Za razliku od klasičnih pristupa međunarodnim odnosima, liberalni pristup ne zadržava se na državi kao glavnom akteru međunarodnih odnosa, već naglašava i međunarodne organizacije, nevladine organizacije, multinacionalne

korporacije, interesne skupine itd. (Morgan 2010: 35). Prema tome, 1990-ih se na Zapadu, pod utjecajem liberalne političke misli, rat u tradicionalnom značenju protjeruje iz javnog političkog diskursa, a koristi se u posve novom. Međutim, budući da je vojska tradicionalno ključni akter u ratu, moglo bi se očekivati da će ta uloga vojske biti dodijeljena nekome drugome. Je li se to dogodilo?

Uglavnom se svi slažu da je na kraju hladnog rata moderna masovna vojska ušla u tranziciju, promijenila svoju organizaciju i svrhu postojanja i počela se pretvarati u tzv. postmodernu oružanu silu. Bio je to je početak proširenja domaće uloge vojske, koja sad uključuje i pomoć u katastrofama te niz funkcija povezanih sa zakonitošću, redom i poretom, što automatski mijenja i civilno-vojne odnose.

U posthladnoratovskom kontekstu oružane snage suočile su se s naraslom kompleksnošću prijetnji, odnosno sa širokim spektrom sigurnosnih rizika i potrebom da se pripreme za ostvarivanje raznovrsnih misija čiji je red prioriteta bilo teško utvrditi, u rasponu od ratovanja visokog intenziteta do stabilizacijskih i operacija različitih od ratnih.

Danas se općenito smatra da se vojska nalazi u još jednoj tranziciji, posebice glede svoje organizacije i svojeg *raison d'être*.⁴ Prijeka nužda ove promjene pojavila se na kraju hladnog rata. Moderna masovna vojska, karakteristična za doba nacionalizma, počela se postupno mijenjati u postmodernu oružanu silu (Moskos i Burk 1998). Ova nova vojska morala se prilagoditi novom postvestfalskom sustavu u kojem nacionalizam i klasično načelo državnog suvereniteta ustupaju pred globalnim međunarodnim organizacijama i institucijama. U okviru ovih međunarodnih odnosa referentna točka međunarodnog sigurnosnog sustava nije više suverena država, nego prvenstveno društvo, pojedinci i čovjekov okoliš (Vankovska-Cvetkovska 1999).

Postmoderna era donijela je nove izazove i za državu, i za vojsku. U tom je smislu bitna redefinicija tradicionalne misije vojske. Postmoderni sukobi uključuju mnoge zadaće za koje su konvencionalne vojske slabo pripremljene. Na kraju hladnog rata na sigurnosnim agendama pojavilo se mnogo nevojnih funkcija, npr. održavanje mira, nametanje mira, upravljanje katastrofama i humanitarne intervencije.

U novim okolnostima, promjena zadaća vojne organizacije, a time i uloge vojnih časnika, dovodi do ispreplitanja vojnih i političkih pitanja. Na djelu je porast konvergentnosti vojnih i civilnih institucija te sve snažnije prožimanje vojnih i civilnih sektora društva zbog tehnološke i organizacijske revolucije. Složene posljedice tog procesa za vojne organizacije prepoznao je još Janowitz (1974) i nazvao ih „civilnizacija“ (*civilianization*). Civilnizacija je rezultat tehnološkog razvoja složene mašinerije ratovanja, koja je oslabila crtu razlikovanja između vojne i nevojne organizacije, pa vojni establišment sve više pokazuje obilježja karakteristična za bilo koju veliku organizaciju.

Od vojske se počelo očekivati da iznađe odgovarajuće odgovore za svaki izazov u obliku oružanog i nasilnog sraza. Ustvari, ključna razlika između moderne (masovne) i postmoderne vojske leži u značajkama prijetnji s kojima se suočavaju, kao

⁴ Moglo bi se reći da je tranzicija trajna, kontinuirana pojava čiji se modaliteti mijenjaju, a ne neka povremena pojava koja se javlja u valovima.

i u načinu njihova predočavanja. Dok je iz moderne vojne perspektive neprijateljska invazija na vlastitom tlu stvarna mogućnost, izgledna vjerojatnost koju treba spriječiti, postmoderno društvo je posve drugačije. U 1990-ima je prevladavala teza da je rat, koji i dalje opstoji, bitno promijenio značajke (Creveld 1991). Drugim riječima, napušteno je Clausewitzovo trojstvo država – vojska – narod. Klasični međudržavni ratovi sve više ustupaju mjesto unutardržavnim sukobima. Smatralo se i da su međudržavni ratovi neizbježno ušli u zonu nevjerojatnoga, osobito kad je riječ o razvijenim zapadnim demokracijama. U tom smislu Jung (1997) dokazuje da klasični rat postaje izuzetak u masovnim nasilnim sukobima. Gledano iz globalne perspektive, rat više nije prevladavajući oblik sukoba. Procjena je bila da će regionalni sukobi, građanski ratovi, terorizam i etničko nasilje postati postmoderni modus oružanog sukoba. Svaki od ovih oblika ima značajke koje ne odgovaraju uobičajenim slikama rata kao nečeg manje-više standardnog, planiranog i racionalnog (u smislu ciljeva kojima se teži i koji su definirani). Stoga ne treba čuditi što su vojske, pripravljene za klasičan oružani sukob velikih razmjera, postale opterećene ambivalentnim odnosom spram nove stvarnosti. Situaciju je dobro opisao Martin van Creveld, koji je rekao da „hodnicima glavnih stožera i ministarstava obrane u cijelom ‘razvijenom’ svijetu luta duh – strah od vojne nemoći, pa čak i irelevantnosti” (Creveld 1991: 3).

Ovi specifični društveni fenomeni neizbježno su vodili stvaranju nove sigurnosne agende. Glavne njezine značajke su u tome da vojni aspekti sigurnosti gube primat, a druge dimenzije sigurnosti dobivaju bitno značenje, npr. gospodarska, politička, društvena i ekološka dimenzija. Na taj je način stari diskurs mira i sigurnosti radikalno redefiniran. Umjesto „prijetnji od strane neprijatelja” u raspravama o sigurnosti prevladavaju pitanja gospodarskog kolapsa, političkog ugnjetavanja, oskudice prirodnih resursa, zagađivanja, prenapučenosti, etničkih sukoba, kriminala i terorizma. Ukratko, umjesto klasičnih vojnih prijetnji, koje su iziskivale vojni odgovor, dobili smo mozaik pretežno nevojnih ugroza koje pred vojsku i društvo stavljaju nimalo lake dileme.

Kako će na vojsku, koja je bila središnja institucija promocije i razvoja moderne države-nacije, djelovati sve te promjene? I još važnije: kako će se vojska prilagoditi i odgovoriti na nove izazove?⁵ Koliko daleko ići s promjenama u razvoju sposobnosti s vojnih na nevojne, a da se pritom ne dovede u pitanje sam identitet vojne organizacije? S druge pak strane, ako se ne izgrađuju nevojne sposobnosti, riskira se stvaranje percepcije u društvu o vojsci kao anakronoj instituciji i potrošaču proračunskog novca. Kako vojska u postmodernom kontekstu može iskazati svoju opću društvenu korisnost i da pri tom zadrži svoju relevantnost i identitet? Snažno involviranje vojske u nevojne aktivnosti bez sumnje može znatno pridonijeti porastu njenog imidža u javnosti, ali i dovesti do pretjeranog oslanjanja društva na vojne potencijale i stvaranja svojevrsne ovisnosti o vojsci, što bi u konačnici vodilo slabljenju namjenskih kapaciteta društva za različite vrste izvanrednih situacija i kriza. Trend povećane militarizacije područja upravljanja u krizama (Etkin i dr. 2011), u smislu

⁵ Glavna promjena u pogledu vojne strukture sastoji se u tranziciji od modela masovne vojske, na temelju opće vojne obveze, prema manjoj dobrovoljačkoj i profesionalnoj sili. U situaciji kad je rat širokih razmjera znatno manje vjerojatan, moralni legitimitet masovnog novačenja je upitan.

jačanja uloge vojske u aktivnostima koje nisu pretežno klasične vojne prirode, nosi u sebi dodatnu opasnost: ako vojska za takve aktivnosti neće razvijati namjenske sposobnosti, nego će koristiti isključivo postojeće vojne, moglo bi doći do jačanja tradicionalnih vojnih koncepcija rješavanja kriznih situacija, a to bi militariziralo politički i društveni prostor (Domjančić 2014).

Liberalna teorija, koja je vrlo autoritativno dominirala područjem međunarodne sigurnosti, našla se u teškoćama kad se dohvatila vojske kao jedne od ključnih institucija u tom području. Kako zadržati vojsku kao ključnog aktera u području sigurnosti i istovremeno napustiti tradicionalno vezivanje vojske uz klasične pristupe i menadžment nasilja? Kako neprikosновенost države kao ključnog aktera međunarodnih odnosa skinuti s trona, a zadržati vojsku kao najsnažniji simbol te neprikosновенosti? Treba li se toliko truditi promijeniti vojsku ako su te promjene toliko korjenite da dovode u pitanje sam identitet vojske? Ne bi li bilo jednostavnije vojsku ukinuti, a njene poslove dati drugim institucijama koje su za to primjerenije? Postmoderne teorije pokušaj su prevladavanja tih proturječnosti.

RAT I CIVILNO-VOJNI ODNOSI

U razdoblju kad su liberalne teorije bile *mainstream*, Hrvatska je bila u ratu i u neposrednom postratnom razdoblju. Ratna stvarnost nije davala izgledne šanse koncepcijama posvojnih društava da ostave nekog traga. Štoviše, neposredno poslije rata (1995–1999) klima je bila izrazito antiliberalna. Nadzor nad oružanim snagama provodio se primjenom penetracijskog modela i oružane snage zapravo postaju autorizirana državna institucija za čuvanje ratnog nasljeđa (ne samo u smislu izvršenja ustavne zadaće, nego i u političko-ideološkom smislu)⁶. Onoga trenutka kad se barem formalno uspostavlja liberalni model nadzora, ulogu čuvara ratnog nasljeđa preuzimaju udruge proizašle iz Domovinskog rata.

Zanimljivo je kako činjenica da su hrvatske oružane snage stvorene u ratu, da je neovisnost države izborna u ratu i da glavnu zaslugu za to objektivno imaju Oružane snage, nije predstavljala nikakvo snažnije uporište za etabliranje konzervativnih vrijednosti koje bi se pretočile u proaktivni odnos građana prema vojsci. Dapače, 2007. je vojni rok u Hrvatskoj suspendiran, svega dvanaest godina nakon završetka rata, ali je i prije toga postojala liberalnija praksa „civilnog“ služenja vojnog roka nego u većini starih europskih demokracija. Zadnjih nekoliko generacija prije suspendiranja služenja vojnog roka, u ukupnom broju vojnih obveznika bilo je više onih koji su izrazili prigovor savjesti i odbili služiti vojni rok od onih koji su vojni rok služili. Suspendiranje vojnog roka u toj situaciji nije imalo alternativu. Vojni rok služio je samo onaj tko je to doista želio. Je li to bila pobjeda liberalnog svjetonazora, koji je buknuo nakon razdoblja povećane autoritarnosti, ili je vojska bila žrtva

⁶ U to vrijeme u Ministarstvu obrane postoji Politička uprava čiji su djelatnici disperzirani po čitavoj hijerarhiji Oružanih snaga, predsjednik Tuđman javno, u ulozi predsjednika stranke, govori „imamo vojsku i policiju“, visoki časnici i generali su u vodstvu vladajuće stranke itd.

političko-ideološke uloge koja joj je bila namijenjena? Odgovor na to pitanje nije jednostavan ni jednoznačan.

Utjecaj rata na vojnu organizaciju i civilno-vojne odnose, kao i na ukupnost društvenih i političkih odnosa je ogroman. „Rat za naciju, kakav god mu bio razlog, uvijek je nešto veliko i uzvišeno, njemu daje bezrezervnu podršku javno mišljenje, on homogenizira građane i razvija u stanovništva ratnički *ethos* kao stožerni nacionalni *ethos*, potiče na herojstva, donosi 'nacionalnu slavu', odličja, motivira umjetnost, uključuje religiju, proizvodi mit itd.“ (Galović 2001: 100). Na hrvatsku zbilju rat ima upravo takav učinak, a vojska je neposredno nakon rata bila jako uporište obrane od radikalnijih koncepcija napuštanja tog *ethosa*. Iako vojska više nema tu ulogu (makar joj se i dalje povremeno pokušava nametnuti), bilo bi pretjerano ustvrditi da je u Hrvatskoj uspostavljen stvarni, a ne samo formalni model liberalnog nadzora nad vojskom. Uz snažno prisutne liberalne elemente, uočavamo i da je hrvatski javni prostor u velikoj mjeri militariziran, a iskustvo Domovinskog rata najizdašnije je izvorište te militarizacije.⁷

Krupne promjene elemenata društvene organizacije, odnosno njihove pozicije i međusobnih veza, tj. opća reorganizacija postindustrijskih društava, snažno utječu na društveno-vojne odnose. Novo doba, oblikovano novim socijetalnim paradigmatima (npr. pluralizam, fragmentacija, heterogenost, dekonstrukcija, propusnost i ambivalentnost), donijelo je promjene u uporabi moći od strane države, kao i u pogledu lojalnosti građana. Ti trendovi utjecali su na transformaciju vojne strukture, kulturu i misije, a time i na civilno-vojne i društveno-vojne odnose. Uvjeti obučavanja i uporaba vojske ubrzano se mijenjaju i s jedne strane suočavaju vojsku s društvenim okruženjem i kulturnim obrascima, a s druge strane s političkim zahtjevima, koji jednako snažno nagrizaju njen identitet i tradicionalna obilježja. Nestajanje slike tradicionalnog vojnika kao isključivo „muškog posla“, ulazak privatnih vojnih korporacija u područje koje se smatralo posljednjim utočištem monopola državne vojne organizacije, dominacija vojnog humanitarizma nad klasičnim vojnim djelovanjem itd. samo su neki primjeri tih promjena.

Dok su se oružane snage kontinuirano smanjivale i sve više popunjavale isključivo profesionalnim osobljem, suočavale su se i sa sve većim rezanjem vojnog proračuna. Ne treba zanemariti ni to da je u mnogim državama došlo do značajne smjene generacija političara. Nova generacija političke elite na obrambene potrebe češće gleda iz perspektive državnog proračuna negoli iz perspektive nacionalne sigurnosti. Otpor ukidanju opće vojne obveze, u većini država u kojima se pojavio, najčešće je pružala starija garda vojnika izrazitije konzervativne orijentacije. Proces profesionalizacije je prilično jasno pokazao razlike između političke i vojne elite, a Haltiner iz toga izvlači zaključak da je profesionalizacija vrlo negativno utjecala na vojni etos i da je stvorila novi jaz između vrijednosnog sustava vojske i civilnog društva (Haltiner 2003: 45).

⁷ Na primjer, u Hrvatskoj se većina državnih blagdana obilježava vojnim postrojavanjima. Taj vojnički i ratnički *ethos* u velikoj je mjeri zastupljen i kod drugih europskih naroda, a posebno dolazi do izražaja u etnički mješovitim društvima, gdje dobiva formu nadmetanja i provokacije u odnosu na konkurentsku etničku skupinu.

Ta opasnost daleko je izraženija u tranzicijskim negoli u zapadnim konsolidiranim državama jer se u tranzicijskim državama profesionalizacija najčešće odvijala stihijski, a političke odluke o provedbi profesionalizacije vojske nisu uključivale potrebne promjene šireg društvenog konteksta⁸. Zbog toga i postoji opasnost od narastanja neke vrste desno orijentirane vojne supkulture koja bi činila svojevrsni geto vrijednosti i životnih stilova bitno različitih od onih koji dominiraju u društvu. Na taj način vojska bi postala nekom vrstom društvene kontrakture (Domjančić 2015).

Upravo iz tih razloga civilno-vojni odnosi nisu ispričana priča ni u konsolidiranim zapadnim demokracijama, a ni u Hrvatskoj. Dapače, set pitanja koja se odnose na civilno-vojne odnose danas je daleko širi i ambivalentniji nego što je bio prije četrdeset ili pedeset godina. Civilno-vojni odnosi imaju velik potencijal za ocjenu opće razine demokratske konsolidacije, a važan element u istraživanju civilno-vojnih odnosa treba biti i istraživanje rata uslijed njegova velikog utjecaja.

ZAKLJUČAK

Danas je hrvatsko društvo jako podijeljeno ponajprije u ideološkim pitanjima, a to pokazuju rezultati izbora i brojne ideološke javne polemike. Međutim, ideološka polarizacija podrazumijevala bi bar okvirno utvrđene pozicije. U Hrvatskoj to nije slučaj pa će, npr., oni koji na izborima glasuju za stranke koje promiču liberalni svjetonazor u velikoj mjeri biti protiv zakonskog reguliranja istospolnih veza. Istovremeno će pobornici konzervativnih političkih opcija zagovarati vrlo lijeve ideje u socijalnoj politici i radnom zakonodavstvu. Ljevica i liberali će najglasnije zagovarati održavanje vojnog mimohoda, a konzervativne političke stranke će se zajedno s nevladinim organizacijama liberalnog svjetonazora tome protiviti. Prema tome, u Hrvatskoj je možda bolje govoriti o ideološkoj nestrukturiranosti, ambivalentnosti, o području velikih oscilacija nego o polarizaciji. Hrvatski doživljaj rata izvrsno se uklapa u takav obrazac. Rat je dominantno dnevno-politička tema i polje ideoloških nadmetanja bez smislenog sadržaja pa čak i bez stvarno suprotstavljenih pozicija. Politička borba vodi se fabriciranjem optužbi za „ideološka skretanja” (političkog protivnika se optužuje da nema „pozitivan” odnos prema ratu, što bi trebala biti teška diskreditacija, a on se brani dokazujući svoju pravovjernost), a ne braneći svoju ideološku poziciju.

Ako pak promotrimo općenito područje obrane i sigurnosti, u okviru kojega može doći do tematiziranja rata, posljednjih godinu dana primjećujemo zamjetan trend povećanog zanimanja za obrambene i sigurnosne teme. Taj fenomen možemo za-

⁸ U Hrvatskoj je neposredno pred izbore 2007. konzervativna desna vlada (HDZ) donijela odluku o suspendiranju opće vojne obveze s očitom namjerom pridobivanja mlađeg i liberalnijeg dijela biračkog tijela. Valja spomenuti da se pojam profesionalizacija u Hrvatskoj gotovo isključivo koristi da bi opisao profesionalne (stalno zaposlene) vojnike nasuprot pričuvnom i ročnom sastavu. Međutim, profesionalizacija ima još dva značenja: stupanj profesionalnog pristupa poslu i stupanj profesionalne autonomije u odnosu na političke ili neke druge utjecaje ili pritiske.

mijetiti i na globalnom planu (dramatični komentari o tektonskim poremećajima na geostrateškoj pozornici), i na nacionalnoj razini, u Hrvatskoj (masovno eksploatirana tema o budućnosti borbenog zrakoplovstva). Međutim, taj povećan javni interes nije rezultat suštinske promjene odnosa građana prema formuliranju i provođenju javnih politika, odnosno veće osviještenosti za probleme suvremenih društava, nego je rezultat dnevopolitičkih *inputa*. Ne može se, dakle, govoriti o drukčijem pozicioniranju obrane kao jednom od područja javnih politika u odnosu na ostale javne politike, ni o revalorizaciji obrambenih tema u društvu, nego prvenstveno o povećanoj razini visoko emocionalnih obrazaca koji se koriste u pristupu ovim temama. Takav porast javnog interesa u pravilu je obrnuto proporcionalan relevantnosti tema koje zahvaća.⁹ Glavni razlog tome je pretjerano simplificiranje tema i njihovo proizvoljno i površno kontekstualiziranje.¹⁰ Rat je za takav pristup jako dobar primjer.

Rat se, dakle, u hrvatskom društvu ne pojavljuje u dovoljnoj mjeri kao tema, kao predmet istraživanja tamo gdje bi nužno trebao – u području društvenih znanosti. Umjesto toga, obilato je prisutan u javnom političkom diskursu, gdje se odnos prema ratu koristi kao sredstvo političke diferencijacije.

LITERATURA

Creveld, M. van. 1991. *The Transformation of War*. New York: Free Press.

Domjančić, S. 2014. Oružane snage u poplavi: što smo stvarno naučili? VI. konferencija Hrvatske platforme za smanjenje rizika od katastrofa: Zbornik radova, ur. Jadran Perinić. Zagreb: Hrvatska platforma za smanjenje rizika od katastrofa.

Domjančić, S. 2015. *Civilno-vojni odnosi i tranzicija: latinsko-američke i postkomunističke europske tranzicije*. Zagreb: Despot Infinitus.

Encyclopaedia Britannica, <http://www.britannica.com/>

Etkin, D. i dr. 2011. *The Military and Disaster Management: A Canadian Perspective on the Issue*. <http://www.crhnet.ca/resources/onlinebook/etkin.pdf>

⁹ Pretpostavka za repozicioniranje obrane u nekom društvu još uvijek je količina mitskoga, dogmatskog materijala kojega se uspijemo osloboditi. Prema tome, nije glavni problem koliko su obrambene teme zastupljene u javnom medijskom prostoru, nego je li obrana uopće stekla status javne politike poput, npr., zdravstva, javne uprave i pravosuđa, ili predstavlja samo surogat javne politike.

¹⁰ Na primjer, u Hrvatskoj se u posljednjih godinu dana vrlo često spominje termin „domovinska sigurnost“. U pravilu se s političkih govornica poručuje da nam je potreban koncept domovinske sigurnosti, da treba voditi računa o domovinskoj sigurnosti. Predsjednica Republike formirala je savjetničko Vijeće za domovinsku sigurnost itd. Međutim, ni od koga još nismo uspjeli čuti što se podrazumijeva pod domovinskom sigurnošću, koja je bitna razlika ili dodana vrijednost koncepta domovinske sigurnosti u odnosu na nacionalnu sigurnost.

- Fanuko, N. 1998. Zapovjedništvo operativne grupe Zagreb i počeci hrvatske sociologije vojske i rata. U: O. Žunec, *Rat i društvo: ogledi iz sociologije vojske i rata*. Zagreb: HSD – Naklada Jesenski i Turk.
- Galović, M. 2001. *Rat u transformaciji*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Garnett, J. 1991. The Role of Military Power. U: *Perspectives on World Politics*, ur. R. Little i M. Smith. London – New York: Roffledge.
- Giddens, A. 1998. *Posledice modernosti*. Beograd: Filip Višnjić.
- Haltiner, K. 2003. The Decline of European Mass Armies. U: *Handbook of the Sociology of the Military*, ur. Giuseppe Caforio. New York: Kluwer Academic – Plenum Publisher. Str. 361–384.
- Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://www.enciklopedija.hr>
- Janowitz, M. 1974. *The Profesional Soldier: A Social and Political Portrait*. New York – London: The Free Press – Collier Macmillan.
- Jung, D. 1997. *From Inter-State to Intra-State War: Patterns and Trends of Development Since 1945*. Paper presented at the COPRI symposium on Intra-State Conflicts: „Causes and Peace Strategies“, May.
- Moskos, C. 1992. Armed Forces in a Warless Society. U: *Armed Forces After the Cold War*, ur. J. Kuhlmann i C. Dandeker. Munich: SOWI. Str. 13–23.
- Morgan, P. 2010. Liberalism. U: *Contemporary security studies*, ur. A. Collins. Oxford University Press.
- Moskos, C. i J. Burk. 1998. The Post-Modern Military. U: *The Adaptive Military: Armed Forces in a Turbulent World*, ur. J. Burk. New Brunswick – London: Transaction Publishers. Str. 163–182.
- Moskos, C. i dr. 2000. *The Post-Modern Military: Armed Forces After the Cold War*. New York: Oxford University Press.
- Prijić, S. 1990. Pojam rata u teoriji Carla Schmitta. *Politička misao*, sv. 28(3).
- Schmitt, C. 1943. *Pojam politike i ostale razprave*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Smerić, T. 2005. *Sparta usred Babilona? Sociologijski aspekti vojne profesije*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Vankovska-Cvetkovska, B. 1999. Vojska i mir poslije Hladnog rata: u potrazi za novom misijom vojske. *Polemos* 2(1–2): 43–53.
- Žunec, O. 1998. *Rat i društvo: ogledi iz sociologije vojske i rata*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

CROATIAN PERCEPTION OF WAR – BETWEEN THE LIBERAL AND NATIONAL-PATHETIC

Stjepan Domjančić

SUMMARY

Theorists who developed the concept of “warless societies” or “post military societies” represented the mainstream in the West during the nineties of the 20th century. But, these concepts did not have prospective opportunities in the wider area of South Eastern Europe because of war. However, twenty years later, despite the radicalization and militarization of public political discourse, despite the frequent invocation of more active use of the military for non-military purposes, the key elements of the concept of “post military society” in Croatia are more present than in many countries of the “old” West. On the other side in Croatian society such a degree of ambivalence has been present towards the war and the army, which jeopardizes the possibility of applying all known theoretical approaches. The war and the military have been the area of the marginal interest of social science disciplines in Croatia, and civil-military relations in the public area, and even in the academic community, have been treated only in the context of meaningless and pathetic lamentations about “attitude towards Homeland War” or “relationship to war veterans”. In addition, military theory in Croatia, literally, does not exist. On the one hand, the Croatian society shows below-average interest in defence and security issues, and on the other hand the public space is largely militarized, and the experience of the Homeland War is the most abundant source of the militarization.

Key words: war, military, warless societies, postmodern military, liberal theory.

